

SZŐCS TIBOR

NÁNDORFEHÉRVÁR HŐSE: DUGOVICS TITUSZ

Atörök hódítástól sokat szenvedett Magyarország múltidentitásának egyik meghatározó eleme a „kereszténység védőbástyája” elv, amely lényegében a pogány hódítókkal való szembefordulással egyidős (eszmei gyökerei egészen a tatárjárás koráig nyúlnak vissza, még ha ez nem is feltétlenül kontinuus a török kori „védőbástya” tudattal). A törökkel való küzdelem hőseként tarjuk számon Hunyadi Jánost, akinek utolsó sikeres tette „nándorfehérvári diadal” néven került be a köztudatba. Aligha kell bemutatni ezt az eseményt az olvasónak, még a történelemben kevésbé jártasak is tudnának néhány mondatot mondani róla. Az eseményeket más szempontok alapján súlyozó történettudomány is kellő teret szentel a vár megvédésének; politikai és hadtörténeti jelentőségét szemlélve bizton állíthatjuk, hogy megérdemelten kapott kiemelkedő helyet a nemzeti múltszemlélet kánonjában.¹ És ahogyan ez ilyenkor lenni szokott: a száraz eseményekre az idők folyamán többféle kis történet ráépül, és a kánon elválaszthatatlan részévé válik. A nándorfehérvári diadalt is sokan, sokféleképpen mesélték, hangsúlyozták az elmúlt bő 550 év folyamán, és korunk magyar múltszemléletébe két olyan „kísérőtörténet” került át, amely időközben fennakadt a történettudomány szűrőjén. A déli harangszó és 1456 kapcsolatát is többen megírták már,² itt most a másik ismert epizódról: a magát a törökkel együtt a magasból alávető Dugovics Titusz történetéről lesz szó. Azt előre kell bocsátani, hogy nem valamiféle „legendagyilkolást” szeretnék végrehajtani a tudomány nevében, ennél az összkép egy kicsit bonyolultabb. A

...érdeemes különbséget tenni a téves irányvonal és az igaznak tartható eseményekhez kötődő apró legendák káros volta között.

törököt a mélybe magával rántó vitéz esetének lehet történelmi valóságalapja. Inkább azt érdemes végigkövetni, hogy a középkori történet hogyan változott az idők folyamán, mi az, ami még eredeti belőle, és mi az, ami a későbbi korok hozadéka. Azt a kerek, ma is élő alakját, amit ismerni szoktunk, a 19. század második felére, végére nyerte el, és amely a következőképpen hangzik: az 1456. július 21-én lezajlott nagy török ostrom alatt egy török katonára ki akarta tűzni a lófarkas zászlót az egyik toronyra. Hunyadi régi katonája, Dugovics Titusz, aki már a várnai csatában is ott harcolt ura oldalán, megpróbálta megakadályozni mindezt. Miután másféleképpen nem sikerült neki, megragadta a zászlós törököt, és együtt zuhantak le a mélybe, ahol mindketten szörnyethaltak. Mindez bátorságot öntött a többi védőbe is, akik újult erővel folytatták a küzdelmet. Legismertebb képi illusztrációként Wagner Sándor festménye szolgál, amelyen Dugovics a fal tetején éppen átkarolja az ostromlétrán felfelé mászó janicsárt.³ Lássuk tehát, hogyan jutottunk el odáig, hogy ez a történet így megszülethessen.

A kiindulópontot természetesen Nándorfehérvár 1456. évi ostrománál célszerű keresni. Az ostromról sokan sokféleképpen írtak, közülük kortárs (vagy kvázi kortárs) krónikása nem akadt a hőstettnek. A középkori források közül egyedül a Mátyás, majd később II. Ulászló udvarában élő és dolgozó humanista történétíró, Antonio Bonfini szól a vitézről. A következőképpen írta le a történeteket: „Emlékeznek egy zászlóval odalopakodó törökre, aki gyorsan kúszott fölfelé, a legmagasabb toronyra, hogy királyának jelvényét annak a csúcsára kitűzze, és ezzel bátorságot öntsön a többiekbe, akik még nem nyomultak be, hogy ők is jöjjenek a városba, a magyart pedig le akarta hajítani, hogy a keresztényeket elcsüggyesse. Nyomban utánaered egy magyar, és mielőtt amaz a nemzeti zászlót ledobná, a torony tetején verekedni kezdenek. És mert a magyar másképp nem tudja megakadályozni, megragadja a törököt, és a legmagasabb csúcsról azzal együtt a mélybe veti magát.”⁴ Ha az itt olvasottakat tekintjük a történet magvának, akkor Bonfini híradása és a 19. századi Dugovics-történet között néhány apróbb és egy lényeges különbség figyelhető meg. Apróbb eltérés, hogy Bonfininél a török egy toronyra kapaszkodik föl, a magyar vitéz pedig alulról utánamászik. Ettől eltérő változat egyébként semmilyen leírásban sem olvasható, egyedül Wagner Sándor festette meg úgy a történeteket, mintha a magyarok a fal tetején lettek volna, a törökök pedig ostromlétrákon igyekeznének fölfelé, ami sokaknak vésődött így be vizuálisan. Ezen a lényegtelen elemen túl egy másik eltérés, hogy Bonfini a tágabb szöveggörnyezetben nem vont semmilyen összefüggést a vitézi tett és a törökök várból való kiverése között, az epizódot inkább csak „kis színesként” közölte, a törökök kiszorítását Hunyadinak és a többi főnemesnek tulajdonítva. A legfontosabb különbség pedig, hogy Bonfini nem nevezi meg a magyar katonát, ám kétszer is kihangsúlyozza nemzetiségét (Dugovics Titusz etnikai hovatartozását általában nem firtatják, bár a család szláv eredetét nem lehet eltagadni). A középkori források számbavétele kapcsán nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy egy másik esemény, Jajca 1464. évi ostroma kapcsán is olvashatunk egy ugyanilyen hőstettet végrehajtó névtelenről. A boszniai Jajca vára többször is gazdát cserélt ez idő tájt, a Nándorfehérvár alól visszavonuló II. Mehmed szultán 1463 késő tavaszán nyarán lezajlott hadjárata során foglalta el, hogy aztán Mátyás 1463 végére vissza is foglalja tőle. A következő év nyarán Mehmed ismét hadjáratot vezetett a vár újbóli megszerzésére. A július–augusztus folyamán zajló ostrom török kudarccal zárult, a szultán Mátyás közeledtének a hírére visszavonult.⁵ A nándorfehérvári Névtelenről író Bonfini itt is elmeséli szinte ugyanilyen módon a történeteket, az utolsó nagy török roham kapcsán: „A törökök akkora lendülettel másznak fölfelé a falakon, hogy sokan felhágnak az oromzatra és a párkányra, úgy látszik, hogy több falszakaszon kitűzik a zászlójukat, de aztán a városbeliek visszavetik őket. Megemlékeznek egy ma-

gyar ragyogó hőstettéről, aki észrevette, hogy egy török ki akarja tűzni a császári jelvényt az egyik toronyra, mire a magasból a támadóval együtt levetette magát a mélybe, hogy továbbra is Corvinus zászlaját lássa mindenki.”⁶ Az itáliai humanista itt is egy meg nem nevezett, de hangsúlyosan magyar nemzetiségű vitézt említett. Hogy nem csak arról van szó, Bonfini egyszerűen átírta az 1456-os tettet erre az eseményre is, mutatja, hogy mások is írtak erről a vitézről. A szerbiai származású Konstantin Michalovic di Ostrovica változatos karriert járt be, 22 éves kora körül törökök rabolták el, majd janicsárnak állt. A Jajca közelében fekvő Zvecaj várának parancsnoka volt, amikor az említett ostrom zajlott. II. Mehmed visszavonulása után vára Mátyás kezére került, és ezután visszatért a keresztény hitre. Élete hátralévő részét Magyarországon, majd Cseh- Morva- és Lengyelországban töltötte.⁷ Bár Jajca ostrománál személyesen nem volt jelen, híradásai mégis elsőrangúak, hiszen a közelben, kortársként élte át az eseményeket, értesülései nyilván első kézből, nem sokkal az ostrom utánról származtak. Későbbi visszaemlékezéseiben a következőképpen ír: „Már megkezdték az ostromot, s a császári zászló megjelent a város falán, amikor az egyik védő birokra kelt a zászlótűző janicsárral, s mindketten lezuhanván, szörnyethaltak. Mikor a császár ezt a vitézséget maga előtt látta, s meggyőződött a vár bevehetetlenségéről, ágyúit a Verbász folyóba vetette egy vízesés alatt közel a városhoz, hogy senki ki ne vonathassa, és visszavonult.”⁸ Bonfini és Konstantin Michalovic di Ostrovica műve egyaránt csak a 16. század közepén jelent meg nyomtatásban, és szövegeik között semmilyen komolyabb összefüggést nem lehet felfedezni, így a jajcai névtelen képét két, egymástól független híradás is erősíti. Elgondolkodhatunk arról, hogy a jajcai és a nándorfehérvári eset közül melyik az eredeti. Ha ragaszkodnánk ahhoz, hogy itt azonos motívumról van szó, és az egyik eset a másik irodalmi mintájául szolgált, akkor kénytelenek lennénk azt gondolni, hogy a hőstett valójában Jajcánál történt meg 1464-ben. Hiszen Konstantin révén feltehetjük, hogy már az ostrom után is keringett egy hír az önfeláldozó vitézről, amely Bonfininél is megjelent. A humanista történetíró pedig a nyilvánvaló párhuzamok miatt a híresebb nándorfehérvári ostromra is visszavetítette ezt a történetet (az ilyesfajta módszer korántsem volt idegen a kor történetírásától). Természetesen az is elképzelhető, hogy ténylegesen két külön vitézről van szó, sajnos ebben a kérdésben aligha fogunk tisztán látni valaha is. A középkori forrásokból ennél többet nem lehet kihozni. Hogy tehát mi lehet az eset valóságmagva, azt a fentiek alapján mindenki eldöntheti magának. A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogyan lett a névtelen magyarból a szláv Dugovics Titusz.

A kora újkor folyamán – bár Bonfini műve ismert és elismert volt hazai körökben – nem foglalkoztak sem a nándorfehérvári, sem a jajcai Névtelennel. Pedig nem egy történeti munka dolgozta fel ezeket az eseményeket, ám a hőstettek említését mindig átugorták még azok az írók is, akik egészen szorosán követték Bonfini vezérfonálként. Székely István, Heltai Gáspár, Pethő Gergely magyar nyelvű történeti munkái éppúgy nem szólnak a vitézről, mint a Jajca ostromát Bonfini alapján összefoglaló Zrínyi Miklós a hadelméleti munkájában, ahogy a 18. század jezsuita történetírói iskola kiemelkedő alakjai (Timon Sámuel, Palma Károly Ferenc, Pray György, Katona István) is említetlenül hagyták a latin összefoglalásokban.⁹ Tény, hogy a 16–18. század magyar emlékezete „elfelejtette” mindkét hőstettet, ám ebben felesleges lenne valamiféle koncepciót keresni. Ezzel egyidejűleg viszont a cseh történetírás fölfedezte magának a nándorfehérvári vitézt (a jajcai történetet szintén elfeledve), és mindjárt ki is sajátította magának. 1458-ban jelent meg a későbbi II. Pius pápa, humanista „polgári” nevén Aeneas Sylvius Piccolomini *Historia Bohemica* (Csehország története) c. műve. Piccolomini ebbe az összefoglalásba belevette a két évvel korábbi nándorfehérvári diadal részletes leírását is (a Névtelen hőstettét nem említve). Ezzel olyan mintát adott későbbi, cseh nemzetiségű követőinek is, amelytől sokáig nem

tudtak elszakadni, így a 16. század folyamán a legtöbb országtörténetük egy hosszabb-rövidebb tárgyalás erejéig kitért a nándorfehérvári diadalra. A hőstettet egészen Bonfini nyomtatásban való megjelenéséig nem idézték, ám 1543-ban Bázelen kiadták művének egy részletét, amely mind a nándorfehérvári, mind a jajcai részt magába foglalta. A következő évtizedekben sorra jelentek meg további teljes és részleges kiadásai, sőt német fordításai; Bonfini ekkorra belekerült a nemzetközi késő reneszánsz vérkeringésbe.¹⁰ A művet cseh történetírók is gyorsan „lereagálták” – Johannes Dubravius 1552-ben megjelenő Csehország-története már ki is egészítette a maga Nándorfehérvár-leírását az önfeláldozó vitéz alakjával. De Bonfinihoz képest ki is bővítette a történetet, amely innentől kezdve már önmagában mintaadó volt követői számára. A következőképpen írt: „Az élenjárók között pedig át kell nyújtani a dicsőség méltó címét egy cseh vitéznek is, aki mikor látta, hogy egy török a török hadijelvénnel és zászlóval már feljutott a falra, és hogy ez a katonák közül többeket félelemmel töltött el, birkózva átkarolván a csúcsra feljutni készülő törököt, megkérdezte a lentebb álló Kapisztránt. Ha – mondta – a saját akaratomból a falról ezzel a kutyával levetem magam, ott együtt meghalván, mit gondolsz, mi lesz a lelkemmel? Ő azt felelte: kétségkívül üdvözülni fog. Mindjárt lerántotta magát és a törököt, és az ellenség és az ő halála révén az egész életét feláldozta a társaiért úgy, hogy azok felbátorodtak, hogy üldözzék a menekülő törököket is.”¹¹ A fiktív párbeszéd beiktatása mellett (amellyel a teológiát is végzett szerző az egyház által elítélt öngyilkosság tényét kívánta cáfolni) megbújik az a másik különbség, amelyre a fő hangsúly kerül az elkövetkező időkben: cseh nemzetiségűnek titulálta a vitézt. Mindezt a cseh Dubravius önkényes változtatásának kell tartanunk, mert a tágabb szövegekörnyezet megvizsgálva azt látjuk, hogy bár az ostrom leírások vezérfonala Piccolomini 1458-as műve volt, használta Bonfini is, így az önfeláldozó vitéz képe tőle kerülhetett át – minden egyéb eltérés Dubraviushoz köthető.¹² Dubravius műve egy öngerjesztő folyamatot indított el: követői már belevették munkájukba a cseh vitézt, amely egyre inkább az ottani hősi kánon részévé vált, így emlegetése még inkább „kötelezővé” lett. Elszakadva a szoros értelemben vett országtörténetektől, szinte bármilyen kontextusban megjelenhetett. Martin Boregk német nyelvű *Bohemica Chronica* (1587), Daniel Adam z Veleslavina *Kalendár historický (Történeti kalendárium)* c. műve (1578, 1590), Lucas Wadding ferences szerzetesek életét tárgyaló könyve (1637), Thomas Joannes Pessinának a Morávia-története (1677), Amadeus Hermannak a Kapisztrán-életrajza (1700) egyaránt szól a cseh hősről, néhol egészen hosszú áriákat zengve róla.¹³ Érdekesség, hogy a 17. század folyamán már észrevették, eltérés van Bonfini és Dubravius között a hős nemzetiségét illetően. Pessina meg is jegyezte: „Bonfini magyarnak nevezi [ti. a vitézt]: de helytelenül és más történetírók tanúsága ellenében.”¹⁴ A nagyvonalúan többes számba tett „más történetíró” természetesen az általa is szó szerint hivatkozott Dubravius volt. Ugyanígy észrevette a különbséget, és azonnal Dubravius javára döntött Amadeus Hermann is. Ennek nyilvánvaló okát Pessina le is írta: „A híres hős neve nem maradt ránk, amiért is az ő egész dicsősége hazájának és nemzetének vált ékességére.”¹⁵ Az ekkor már kétségtelenül létező kora újkori nemzettudat számára nem volt mindegy, hogy a hős melyik náció szülötte, bár – mint láttuk – magyar részről senki nem reagált mindezekre, a csehek a már régóta halott Bonfinivel vitakozhattak csak.

A modern nemzeteszme hajnalán, a felvilágosodás kísérette 18. század végére magyar részről is figyelem terelődött a hősré. Nem a hivatásos (és ekkor már mondhatjuk, hogy tudományos) történetírás érdeme volt mindez, hanem a magyar nemzeti tudatot szítani kívánó szerzőké, gondolkodóké. Ebben az időben a figyelem középpontjába került a nyelv művelés és -ápolás, az addig is ismert magyar nemzeti múlt ilyen célzatú újrafelfedezése. Ekkor kezdték kialakítani (természetesen előzmények-

re építve) azt a „nemzeti kánont”, amely főbb vonalaiban a mai napig érvényes és meghatározza az átlagember műltfelfogását. A műltről alkotott kép egyik fontos hor- dozója lett a szépirodalom, illetve az ettől nem mindig egyértelműen elválasztható irodalmias stílusban megírt történelmi elbeszélések. A történettudomány nemegyszer csak lereagálni tudta mindezt, és az egyes hősöket, epizódokat utólagosan illesz- tette bele a nemzeti történelem „kötelezően elmondandó” csokrába. Az önfeláldozó vitéz alakja a 18. század végére még nem épült bele annyira a közgondolkodásba, hogy egyértelműen Nándorfehérvárhoz kössék. Pétzeli József 1788-ban „az olvasás- ban gyönyörködő ifjaknak kedvéért” összeállított hősi példatárában már említi őt, de Jajca ostroma kapcsán: „...mikor egygy Jantsár a toronyba fel-menvén a Török zászlót az ablakon ki-nyújtotta, egygy vitéz Magyar fel-szaladott utánna által-ölevén magával egygyütt alá rántotta, ekképpen mint egygy második Decius a Haza javáért magát fel-áldozta s a Várost az ellenség kezéből meg-szabadította” – írta Pétzeli.¹⁶ Az a kép, hogy az ismételten magyarrá lett vitéz a haza javáért áldozta fel magát, a 18. század végének, 19. század első felének állandóan visszatérő eleme lett, de alakja végül a nándorfehérvári ostromnál állandósult. 1809-re pedig Kisfaludy Sándor szemé- lyében a szépirodalom legmagasabb szféráiból akadt krónikása és magasztalója a Névtelennek. Kisfaludy a *Hazafiúi szózat a magyar nemességhez* c. művében már a legnagyobbakkal állította párhuzamba a katonát, aki levetette magát a „bizonyos, szörnyű, de örökön-örökké szép és dicső maradandó hazafiúi halálba. [...] Mútius, Horatius, és mások többet tettek-e Rómáért? – E Bajnoknak nevét, kinek jeles tette a Görögöknél Homért, a Rómaiaknál Virgyílt érdemelt volna, nem is említi a Magyar Krónika...”¹⁷ Az 1816-ban Hunyadi Jánosról írt drámájában szintén fontos szerepet kap a Névtelen, akinek tettét a drámában V. László király is fennen magasztalja.¹⁸ Az epika és a dráma mellett a líra is felfedezte magának a hőst, Vörösmarty Mihály két verset is szentelt az alakjának 1823-ban és 1831-ben (*Nándorról*, illetve *A nándori to- ronyőr*), és még 1808-ban egy német nyelvű vers is megjelent a tetről Johann Karl Unger tollából – ez utóbbi érdekessége, hogy a költői szabadságnak engedve Hans Körmendnek, vagyis Körmendi Jánosnak keresztelte el a Névtelent.¹⁹ Ebben a szelle- mi közegben állt be egy fontos fordulat.

1821 nyarán Döbrentei Gábor, a kor egyik híres irodalmára, nyelvújítója (a „tör- ténelem” szó megalkotása hozzá fűződik!) a Vas megyei Szombathelyen járt, ahol egy beszélgetés során említették neki, hogy napvilágra került a nándorfehérvári hős neve – a vármegye egyik esküdtjének, Dugovics Imrének a birtokában van egy okle- vél, amelyet Mátyás király adott ki 1459. június 22-én, és amelyben Dugovics Titusz fia, Bertalan számára a Pozsony megyei Tejfalut adományozta apja hőstette miatt. Döbrentei rögvést nyomozni is kezdett, Dugovics Imre pedig átadta neki az okleve- let (amelyről kiderült, hogy csak egy néhány hónapja készült másolat), és két másik kora újkori dokumentumot is, amely szintén említi Titusz hőstettét. Döbrentei mind- erről cikket írt a kor egyik olvasott és elismert lapjában, a *Tudományos Gyűjtemény- ben*. A cikk 1824-ben jelent meg, bár addigra már szóban is terjedni kezdett a Dugovics Titusz név.²⁰ Döbrentei közölte a három dokumentumot szó szerinti átírás- ban – mivel a neki átadott példányok azóta elkallódtak, ezért a nála nyomtatásban megjelent szövegek számítanak a kérdés „primer” forrásainak. Mátyás oklevelének szövegét nemcsak leköszölte, de – mint írta – ki is egészítette más korabeli oklevelek alapján, nem jelölve külön, hogy mi származik tőle, és mi abból a másolatból, amit Dugovics Imre átadott neki, ezzel még jobban megnehezítve a forráskritikai vizsgá- latokat. Döbrentei nagyobb teret szentelt annak a bizonygatására is, hogy Dugovics Titusz a neve ellenére mindenképpen magyar volt, és nem horvát.

Mátyás ezen oklevele nem került be a cikk elején felsorolt, a nándorfehérvári tet- tet említő középkori források közé. Mindez azért történt, mert az oklevél hitelessége

hagy némi kívánnivalót maga után. Dugovics Imre elmondása szerint 1821 májusában jutott hozzá az oklevél eredeti példányához, a „reá szállott” családi levéltárból. A szakadozott diplomát Kresznerics Ferenc sági plébános írta át neki, Döbrentei csak ezt az átírást látta, és ezt közölte (pontosabban annak az általa kiegészített verzióját). Ettől természetesen még nem lenne okunk kétkedni az oklevél hitelességében, a gond csak az, hogy ha a szöveget összevetjük egy másik, eredeti példányban is fennmaradt, szintén 1459. június 22-i oklevél szövegével,²¹ akkor komoly párhuzamokat fedezhetünk fel – mondhatjuk, hogy a Dugovics-szöveget szinte a fennmaradt eredeti alapján fogalmazták. A Dugovics-oklevél szerint Mátyás megfontolván Dugovics Titusz hűségét és Mátyás apjának, Hunyadi Jánosnak tett hű szolgálatait, amelyeket a várnai csatában, majd Belgrád ostromakor teljesített, magát az ellenséggel együtt a toronyból levetvén, a Tejnek nevezett Pozsony megyei birtokot adományozza Titusz fiának, Bertalannak, amely Tej birtok Khutalfalvi Darus György magszakadása folytán a koronára szállt.²² A mintául szolgáló oklevél szerint Mátyás a vasvári káptalan-
nak írt, hogy Sitkei Bertalant iktassák be egy birtokba (a birtoknév szakadás miatt nem olvasható), amelyet Bertalan Mátyásnak és apjának, Hunyadi Jánosnak tett hű szolgálatai fejében kapott meg, és amely Antalfalvi Danius György magszakadása folytán a koronára szállt. A tartalmi hasonlóság mellett az összekötő szövegek közt is rengeteg szó szerinti egyezés található, csak éppen ahol az eredetiben Bertalan neve található, ott az a Dugovics-levélben ki van cserélve Titusz nevére, de a Bertalan nevet sem hagyták „kárba veszni”: megtették őt Dugovics fiának. Az a név is nagyon hasonló, akinek a magszakadása folytán az adományozott birtok korábban a koronára szállt.²³ Mindez már önmagában is roppant gyanússá teszi a Dugovics-szöveget, de ha nem formailag, hanem történetileg elemezzük ki, akkor is zsákutcába visz. Mert a szöveg szerint a Pozsony megyei Tejfalu 1459 előtt egy bizonyos Khutalfalvi Darus György birtokában lett volna, és annak halálával a koronára szállt, majd Mátyás 1459-től a Dugovicsoknak adományozta. Nos, ha mindezt összevetjük azokkal a forrásokkal, amelyek a ténylegesen létező Tejfalu 15. századi történetéről szólnak, akkor azt látjuk, hogy ez így nem lehet igaz. A falu ekkor a Görgetegi família kezén volt, 1456-ban kapta meg V. Lászlótól Görgetegi Zsigmond három fia. Az 1480-as években a falu a Nagylucsei család tulajdona, de a tagjai pereket folytatnak a Görgetegiekkel a tulajdonjogról. Ezen két família birtokolta Tejfalut ekkortájt, sem a „Khutalfalviak”, sem a Dugovicsok nem játszottak szerepet a település körül.²⁴ Nem állunk jobban azon két dokumentum hitelességével sem, amelyeket szintén Dugovics Imre adott át Döbrenteinek. Az egyik magyar nyelvű levél 1588-as keltezésű, és említenek benne egy nemes Dugovicsot, aki az eredetét „az nagy withiz Belgrády Thitushoz tette”, és nemeslevele is nála van. Ám a tények azt mutatják, hogy a Dugovicsokat csak I. Lipót nemesítette 1674. augusztus 25-én, Bécsben kiadott nemeslevelével.²⁵ Ebben Lipót úgy hivatkozik a családra, mint akik a nem nemesek (*ignobiles*) közé tartoztak, és csak ezután váltak nemessé.²⁶ A másik egy 1705-ös keltezésű menlevél Bercsényi Miklóstól, amelynek szövege alapvetően hitelesnek tűnik, de stílusidegen betoldásként megemlítik, hogy a tejfalui Dugovics György, „kinek Tit Eleje Belgrádi toronál Magyar mód el hót”, mint német követ Gyöngyös felé tart, biztosítsanak szabad utat neki. Nemcsak az a baj, hogy az ilyen menlevelek lényegre törő és hivatalos szövegében általában sem térnek ki az ott említettek családi viszonyaira, de itt ráadásul úgy beszélnek Tituszról, mintha személye az egész országban közismert lett volna – holott láthattuk, hogy a 18. század végéig a magyar emlékezet még Névtelenként is elfelejtette alakját, és a neve – Dugovics Imre színre lépéséig – azután sem élt a köztudatban.²⁷

Ha el is fogadjuk a három dokumentum hamis voltát, és azt, hogy a Dugovics család nem kapcsolható össze a nándorfehérvári Névtelennel, választ kell adni arra,

hogy Imre miért akarta mégis ezt a látszatot kelteni 1821-ben. A család irataiból tudjuk, hogy a 18. század végére már két ága volt a Dugovicsoknak: egy Pozsony megyei, és egy Vas megyei. Tefalu a 17. századtól került a Pozsony megyei ág birtokába, ezért szerepel hát Mátyás fiktív adománylevelében is ez a település. A Pozsony megyei ág számára gondot jelentett a nemességük igazolása, mert összesen egy példányban volt kiállítva címeres levelük (mint láttuk, I. Lipót adta nekik 1674-ben), és az a Vas megyei ág tulajdonában volt. Tudjuk, hogy már 1788-ban is pletykáltak a Pozsony megyei Dugovicsok nem nemes voltáról. A Vas megyei ág aztán 1804-ben kihalt, és a Pozsony megyeiek átköltöztek Vas megyébe, de a nemesi címük jogtalan használata továbbra is beszédtéma maradt, míg végül 1816-ban perbe is fogták őket emiatt. Dugovics Mihály (az ügyet elindító Imre apja) végül a családi levéltárat bemutatva igazolta, hogy Lipót valóban nemesítette őket.²⁸ Fontos látni, hogy ekkor az egész családi hagyatékot megmozgatták, de még nem hivatkoztak Mátyás király semmilyen adományára és semmilyen 1674 előtti nemességre. Az „ősgyártást” ezek után már a perbe fogott Mihály fia, Dugovics Imre végezte el 1820–21 folyamán, családja hírnevét emelendő. Túl sok választása nem volt, ha neves őst akart kreálni maguknak, hiszen a nándorfehérvári Névtelen volt az egyetlen, akit – ismeretlensége okán – bekapcsolhatott a családjába. Valószínűsíthetjük, hogy csak a megyéjében szeretett volna ezzel elismertséget kivívni a megtépázott Dugovics név számára (hiszen egy ilyen nemességi per még pozitív végződés esetén is nagy szégyen volt), ám Döbrentei Gábor hazafias lelkesedésének köszönhetően a hír túlnőtt a helyi kereteken, és Titusz személye gyorsan beépült a nemzeti panteonba. Elfogadta az irodalom és a történetírás is. Czuczor Gergely 1832-ben a „honi ifjúságnak” ajánlott művében már ott találjuk a Dugovics Titusz név említését, és hamarosan megjelent a hivatásos történetírásban is.²⁹ A honi tudomány – bár apróbb kétkedések mindig is voltak – az 1990-es évektől kezdett el csak gyanakodni a név és az esemény összekapcsolásának hitelességét illetően, amely kétkedés az ezredforduló környékén és azután már több írott munkában is helyet kapott.³⁰

Az áttekintés végére érve levonhatunk ugyan olyan sommás konklúziókat, hogy „Dugovics Titusz nem létezett”, de ez – bár szoros értelemben véve igaz – nem lenne teljesen igazságos sem a középkori Névtelennel szemben, sem mindazzal szemben, amit jelképez. Valószínű, hogy Dugovics neve az oktatás révén továbbra is benne marad a köztudatban, de ez így van rendjén. A társadalomnak szüksége van olyan fogódzókra, amelyek segítik azonosulni a múltjával. Ilyenkor a történész ugyan gyakran érezheti úgy, hogy kicsúszott a kezéből az irányítás, és az emberek nem csak a tudományosan elismert múlthoz ragaszkodnak (erről leginkább a magyar őstörténettel és a 20. századdal foglalkozók tudnának mit mesélni). Magam úgy érzem, hogy egyrészt az egészséges és komoly hányattatásoktól mentes nemzettudat megengedheti magának azt a „luxust”, hogy csak a tudományosan is igaznak tartható történelmi irányvonal mentén tekintsen önmagára, ha pedig nem, akkor a történészeknek feladata ebbe az irányba terelni a társadalmat. Am nem kell átesni a ló túlsó oldalára azzal, hogy minden nem teljesen igazolható elemet ki akarjunk gyomlálni, érdemes különbséget tenni a téves irányvonal és az igaznak tartható eseményekhez kötődő apró legendák káros volta között. A Dugovics Titusz név megléte ez utóbbihoz sorolható, és bár nem árt tisztában lenni az igazsággal, talán nem baj, ha a köztudatban őerte is szól az a bizonyos „déli harangszó”.

■ JEGYZETEK

1. A legújabb, nagyon jó összefoglalás Cseh Valentin: Nándorfehérvár ostroma 1456. Keszthely, 2007.
2. Pl. Érszegi Géza: Az év minden napján délben mindörökké harangozni kell... In: Visy Zsolt (szerk.): Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. Bp., 2000. 187–202.
3. Rengeteg munkát lehetne idézni a Dugovics-történettel kapcsolatban, lásd pl. Simon István (szerk.): Hősök. Akik a nemzetért éltek, haltak. Bp., 2008. 142. A borítón megtaláljuk Wagner Sándor említett festményét is.

4. Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. (Ford. Kulcsár Péter) Bp., 1995 (a továbbiakban Kulcsár: Bonfini) 676. Latinul: Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. (Ediderunt I. Főgel; B. Iványi; L. Juhász) I–IV. Lipsiae, 1936–1941 (a továbbiakban Bonfinis: Decades) III. 186. (3. 8. 83–85.)
5. E. Kovács Péter: Jajca 1464. évi ostroma. „Amikor a hollós nindzsák délre mentek büntetni a muzulmán”. In: Hausner Gábor (szerk.): Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Bp., 2005. 403–418. (a továbbiakban E. Kovács: Jajca)
6. Kulcsár: Bonfini 736; latinul: Bonfinis: Decades III 246–247. (3.10.341–342.)
7. E. Kovács: Jajca 404–405.
8. Thallóczy Lajos: Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527. Az oklevéltárat szerkesztette Horváth Sándor. Bp., 1915. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály: okmánytárak 40.) 322.
9. Minderről részletesebben Szócs Tibor: Egy „legendás” hős: Dugovics Titusz története. Hadtörténelmi Közlemények 122 (2009). 3–35. (a továbbiakban: Szócs: Dugovics) 12–13.
10. Bonfini művének kéziratait, részleges és teljes kiadásait, fordításait részletesen számba veszi és taglalja a kritikai kiadás első kötetének az előszava: Bonfinis: Decades I XXXIII–LIV.
11. Ioannes Dubravius: Historiae regni Bohemiae, de rebus memoria dignis, in illa gestis, ab initio Boiemororum, qui ex Illyria venientes, eandem Boiemiam, in medio propemodum superioris Germaniae sitam, occupaverunt. Libri XXXIII ex fide tandem narrationeque historica scripti, abctet cito, si sat bene. S.l., 1552. 182v. (XXIX. könyv).
12. Ennek részletesebb kifejtését lásd Szócs: Dugovics 7–8.
13. Szócs: Dugovics 8–12.
14. Thomas Johannes, Pessina de Czechorod: Mars Moravicus sive bella horrida et cruenta, seditiones, tumultus, praelia, turbae... et alia id genus mala, quae Moravica hactenus passa fuit. Praegae, 1677 (a továbbiakban: Pessina: Mars Moravicus) 677.
15. Pessina: Mars Moravicus 676–677.
16. Pétzeli József: Haszonnal mulattató mesék, mellyeket rész-szerint Esőpusból vett rész-szerint maga tsinált, s az olvasásban gyönyörködő ifjaknak kedvekért könnyen érthető versekbe foglalt Pétzeli József. Győr, 1788. 330–331.
17. Kisfaludy Sándor: Hazafiúi szózat a magyar nemességhez. Pest, 1809. 35–36.
18. Kisfaludy Sándor: Hunyady János. Históriai Dráma. Buda, 1816. 283–285.
19. A művek pontos hivatkozásait és egyéb említéseket lásd Szócs: Dugovics 13–16.
20. Döbrentei Gábor: Dugovics Titus, ki magát, csak hogy Nemzete győzzön, halálra szánta. Tudományos Gyűjtemény 8 (1824). VIII. 16–28. (a továbbiakban: Döbrentei: Dugovics Titus).
21. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 68385.
22. Az oklevél teljes latin szövege és magyar fordítása Szócs: Dugovics 23, illetve 99. lbj.
23. Részletesebben, a szövegek összehasonlításával Szócs: Dugovics 25–26.
24. Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza. Pozsony, 2000 (Csallóközi Kiskönyvtár) 500–501.
25. Vas Megyei Levéltár. IV. 1. d. Vas vm-i nemesi közgy. ir., nemesi pörök, irományok. Fasc. 21. No. 8. (a továbbiakban VML, Dugovics-per) 7–8. lap.
26. VML, Dugovics-per, 7. lap.
27. A dokumentumok részletesebb elemzése: Szócs: Dugovics 27–29.
28. VML, Dugovics-per 1–8. lap; Szócs: Dugovics 29–30.
29. Összefoglalóan Szócs: Dugovics 19–21.
30. Pl. Magyar Nagylexikon. VI. Bp., 1998, 824; E. Kovács Péter: Hétköznapi élet Mátyás király korában. [Bp.] 2008 (Mindennapi történelem) 147; Nagy György: Magyarország apróbetűs története [Bp.] 2010. 73; Nagy csaták. Világtörténelem 3. Bp., 2011. 28; Cseh Valentin: Nándorfehérvár 1456. Nagy-Magyarország 3 (2011) 4. sz. 48–57, 56.